

УДК 94(477.7):316.371:323.281:1938»

Олександр Коник

УЧИТЕЛЬСЬКА КОНТРРЕВОЛЮЦІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ «ПАВІЛЬЙОН». 1938 РІК: КОНСТРУЮВАННЯ КАРНОЇ СПРАВИ

Стаття присвячена маловивченій проблемі персонального складу вчительського корпусу в Південній Україні довоєнного періоду. Розглянуто життєвий шлях трьох скадовських учителів, звинувачених у 1938 році місцевим органом державної безпеки у контрреволюції та українському націоналізмі. Їм інкримінувалося створення організації «Павільйон», яка, за версією слідства, мала готувати націоналістичні кадри. Проаналізовано інформаційний потенціал слідчих справ радянських каральних органів як історичного джерела для вивчення історії української інтелігенції. Розглянуто прийоми фабрикації звинувачень у скоєнні антирадянських злочинів. На матеріалах слідчої справи висвітлено форми проведення вчительського дозвілля в провінційному місті, міжособистісні зв'язки між учителями. Зроблено висновок про хибність активно пропагованого раніше стереотипу щодо укорінених проросійських національних цінностей жителів Південної України.

Ключові слова: Слідчі справи, 1938 рік, скадовські вчителі, організація «Павільйон», український націоналізм, Південна Україна.

Столітній ювілей Херсонського державного університету, що на офіційному рівні почав відзначатися у поточному 2017 р., спричинив посилення уваги до його історії й долі вчительського загалу Південної України.

Учителі традиційно представляли наймасовішу «інтелігентську» професію, і в довоєнний радянський період були основними носіями освіти й культури серед ще недавно переважно неписьменного люду. За родом своїх занять вони тісно контактували з населенням і постійно перебували в полі зору як суспільства, так і сумно відомого НКВС.

У цьому повідомленні мова піде про групу вчителів Скадовського району, репресованих у 30-ті роки минулого століття за «контрреволюційну націоналістичну» діяльність. А коли вже слідчі НКВС бралися вишукувати, а знайшовши – «викорінювати антирадянщину й контрреволюцію» на місцях, то вчительство, яке застало ще царський режим або часи Української революції 1917–1921 рр., якнайкраще підходило на роль контрреволюціонерів, націоналістів-петлюрівців і т. ін.

Учителі з вищою освітою, отриманою до 1917 р., взагалі були потенційними класовими ворогами, бо випускники провінційних радянських інститутів народної освіти, а тим більше столичних інститутів «червоної професури», що мали вже суто пролетарське походження, до степових райцентрів та сіл Херсонщини зазвичай не діставалися. Натомість там – ще з часів заселення цих степів, – легко можна було загубитися людям, що мали якісь проблеми з владою. Зокрема й тим, які спочатку

О. Коник. Учительська контрреволюційна організація українських націоналістів...

боролися проти радянського режиму, а далі змушені були пристосовуватися до нових реалій, не афішуючи своє минуле.

Основним джерелом повідомлення є слідча справа НКВС, яка зберігається сьогодні в державному архіві Херсонської області, щодо скадовських учителів Виговського, Бантоса й Ташіяна, звинувачених у січні 1938 р. у контрреволюційній націоналістичній пропаганді серед учителів Скадовського району [3].

Сюжет локальний, про історіографію порушеної нами проблеми говорити не доводиться¹. Тому маємо розглянути фантазмагоричну, як на теперішні часи, історію, але типову для СРСР 1930-х років справу, оперуючи переважно архівними документами. Тим більше, що справа багатопланова, містить інформацію як про методи роботи органів радянської держбезпеки часів Миколи Єжова, так і про освітнє середовище Скадовського району в період погрому спадку Миколи Скрипника в українській освіті й культурі, деталі ділового й неформального спілкування між учителями того часу, людські слабкості, перемінну позицію одних і тих самих осіб у сталінські й післясталінські часи та ін.

Сконцентруємося наразі на «викритій» Скадовським районним відділом НКВС «контрреволюційній націоналістичній організації «Павільйон». Основну увагу приділимо не стільки минулому учителів — основних дійових осіб слідства, — скільки власне їх службовій діяльності та позаслужбовому проведенні вільного часу. Саме в цій царині слідство знайде (або сконструює чи сфабрикує) основні моменти складу злочину, з дуже важкими для вчителів наслідками. Підозріле з класової точки зору минуле цих учителів, як і політика радянської влади в сфері комплектування шкіл педагогічними кадрами, заслуговують окремого детальнішого розгляду. Тут торкнемося минулого звинувачених у контрреволюції й націоналізмі вчителів тільки частково, а саме в тій частині, яка є невід'ємною складовою аргументації слідчого в його заключному звинуваченні.

Отже, у січні 1938 р. було взято під варту трьох скадовчан — Пилипа Йосиповича Виговського, Казимира Андрійовича Бантоса й Володимира Івановича Ташіяна. Їх звинувачували у скоєнні злочинів, передбачених статтями 54-10 і 54-11 Кримінального кодексу УРСР [3, арк. 6-11].

Ці статті передбачали, якщо говорити коротко, відповідальність за «контрреволюційну діяльність» і «зраду батьківщини». Комбінації звинувачень могли бути різними. У даному випадку — за «пропаганду або агітацію, яка полягає в заклик до повалення, підриву або послаблення радянської влади». Стаття 54-10 передбачала покарання у вигляді позбавлення волі на строк не менше шести місяців, або — в окреслених випадках, — заходів соціального захисту, зазначених у ст. 54 цього кодексу, — тобто страти. Про страту йшлося, зокрема, тоді, коли агітація мала націоналістичний характер і вчинялася групою організованих осіб [2].

Саме на цих двох обставинах постійно наголошувалося в документах, які подавалися районними чекістами у більш високі інстанції: спочатку в загальній довідці по справі — своєрідній переможній реляції начальника Скадовського райвідділу НКВС

¹ Тема політичних репресій, сталінських злочинів, незаконних судових рішень і т. ін. надто широка, щоб літературу з цього питання було доречно розглядати в цьому повідомленні. Стосовно ж історії Херсонського державного університету та його викладачів, варто відзначити новітні роботи Віктора Павленка, який розглядає карні справи педагогів і студентів ХІНО у зв'язку з т.з. Справою СВУ, див.: [4, 5].

О. Коник. Учительська контрреволюційна організація українських націоналістів...

молодшого лейтенанта держбезпеки Гончарова, а потім і в підсумковому звинувачувальному акті помічника оперуповноваженого Валя [3, арк. 19, 95-98].

З довідки дізнаємося як про факт закриття складовськими співробітниками НКВС на чолі з автором реляції Гончаровим «контрреволюційної націоналістичної організації «Павільйон», так і про поіменний склад та рід занять осіб, які проходили в цій справі. Причетними до організації виявилися одинадцять учителів: згадані вже Виговський, Бантос і Ташіян, а також Іван Іванович Драмарецький, Леонід Григорович Турчин, Захар Павлович Драник, Іван Григорович Мазуркевич, Іван Семенович Кохан, Онисим Дмитрович Лейченко, Володимир Іванович Золотаревський і Євген Олександрович Фракман. Крім учителів, у списку фігурували троє радянських службовців — Давид Маркусович Едельман, Віктор Михайлович Пюнтковський та Іван Корнійович Шульга. Чотирнадцять осіб, причому деякі з них, зокрема «натхненники» (термін з документа, — О.К.) цієї контрреволюційної націоналістичної організації, а саме Виговський, Драник, Мазуркевич, Бантос і Ташіян — були вже репресованими. Окремо зазначалося, що згідно з орієнтуванням Садовського райвідділу НКВС репресований раніше Драмарецький Іван Іванович перебуває в Голопристанському районі, а стосовно інших учасників «проводиться розробка з метою виявлення їх контрреволюційної діяльності» [3, арк. 19].

У справі містяться згадки й про інших раніше репресованих складовських учителів, з чого можна зробити висновок, що боротьба з «націоналістичною контрреволюцією» в учительському середовищі на Херсонщині проводилася системно і давно — якщо тільки цей «націоналізм» не був фальсифікований самим слідчим з метою виконання політичного замовлення правлячої партії або за суто особистими мотивами (підвищення, переведення на більш престижне місце служби тощо). На це дуже схоже. Окрім іншого, про що говоритимемо далі, з самого початку звертає на себе увагу така деталь: секретна свого часу справа усе ж не містить найбільш секретних матеріалів. Тобто помічник оперуповноваженого Валь у розробці звинувачення користувався не тільки офіційно отриманою інформацією, зафіксованою у протоколах, але й агентурними даними, ніде в справі не зафіксованими. Він цього й не приховував, згадуючи в постанові про розглянуті ним «слідчі й агентурні матеріали» [3, арк. 95]. Причому, як виглядає з висновків слідчого, саме «агентурні матеріали», які неможливо перевірити, були вельми суттєвими для звинувачення.

Так чи інакше, заключна постанова містить твердження, яких немає сьогодні в архівних матеріалах слідства. Читаємо в ній таке: «У м. Складовську викрита українська контрреволюційна націоналістична організація під назвою «Павільйон», ініціатори якої вербували кадри, обробляючи їх у націоналістичному дусі серед учителів і радянських службовців, з метою впровадження націоналізму в культуру» [3, арк. 95]. Культура, зазначимо від себе, мабуть, була не найстрашнішою загрозою. Тому друга позиція вже важча: «Учасники української націоналістичної організації поширювали антирадянські анекдоти і використовували організований хоровий і струнний гуртки для виспівування і розігрування українських націоналістичних-фашистських (так, — О.К.) пісень». Антирадянські анекдоти й українські «фашистські» пісні — це вже щось більш конкретне, для влади загрозливе. І нарешті головне: зазіхання на територіальну цілісність СРСР: «Окремі ініціатори Виговський, Ташіян вели розмови на відділення (так, — О.К.) України від СРСР, а також поширювали к[онтр]р[еволюційну] фашистську теорію про необхідність створення єдиної держави України з Галичиною» [3, арк. 95].

О.Коник. Учительська контрреволюційна організація українських націоналістів...

Згадка про «відділення» — це важкий удар сам по собі, а вже об'єднання з Галичиною (на той час складовою частиною «білопанської Польщі») — річ більш ніж кримінальна.

Ці загальні звинувачення конкретизувалися стосовно кожного з трьох учасників організації й обтяжувалися даними про сумнівне класове походження та темне минуле кожного з них. Першим характеризувався Пилип Виговський — 1903 року народження, уродженець села Краснопіль Коростенського району, колишній інспектор райвідділу народвіти, син крупного куркуля, одружений з дочкою куркуля, брати репресовані з приналежність до банд і петлюрівських організацій, до арешту працював учителем неповної середньої школи у Скадовську. «Як натхненник указаної контрреволюційної націоналістичної організації», Виговський обробляв у контрреволюційному націоналістичному дусі і вербував з антирадянськи налаштованої інтелігенції кадри для участі в контрреволюційній організації, при цьому був ініціатором струнного й хорового гуртків з розповсюдження націоналістичних пісень. Стверджувалось, що Виговський, як учитель, змушував дітей «хором вивчати націоналістичні пісні та рекомендував учням вивчати їх на пам'ять». А коли був ще інспектором райвідділу народвіти, він «навмисно, з націоналістичною метою, ущемляв нацменівські школи: не надавав допомоги єврейським школам, попри прохання про допомогу з боку євреїв-учителів» [3, арк. 95].

Далі у викладі слідчого націоналістичні й контрреволюційні гріхи Виговського посипалися як із рогу достатку: як інспектор райвно він, «з метою примусу української мови» серед єврейських, руських, узбецьких і киргизьких шкіл надсилав туди підручники тільки українською мовою; «щоб викликати озлобленість і невдоволення серед учительства», молодим радянським учителям писав негативні характеристики, а вчителям «чужо-класового походження» — з куркулів, колишніх офіцерів, служителів культу — давав характеристики позитивні; прилюдно виступав серед учителів з «наклепницькими твердженнями» проти засновника марксизму Карла Маркса, заперечуючи роль останнього у створенні діалектичного матеріалізму; в бесіді з учителями «поширював наклеп на Компартію», заперечував її керівну роль у революції, заявляв, що більшовики випадково захопили владу. Висловлюючи «націоналістичні фашистські погляди», пропагував «контрреволюційну теорію про необхідність створення єдиної української держави» та заявляв при цьому, що «Україна є колонією СРСР». Був невдоволений «Сталінською Конституцією СРСР», порівнював її з Веймарською конституцією та «робив наклепи на Конституцію Сталінську». З питання розвитку індустрії в СРСР стверджував, що вона розвивається «коштом сільського господарства й скорочення продуктів харчування» [3, арк. 96]².

За такою ж схемою, тільки з певним зміщенням акцентів на його контрреволюційне минуле та вчинені раніше злочини, висувалося звинувачення наступному «натхненнику» організації Казимиру Андрійовичу Бантосу — 1896 року народження, уродженцю с. Зелене Звенигородського району (як виявить перевірка справи у 1958 р., такого села в Звенигородському районі теперішньої Черкаської області не існувало), сину куркуля, одруженому [3, арк. 143а]. Підкреслювалося, що Бантос мав

² Виговський випередив час, можна зазначити від себе у цьому місці, — як щодо теоретичних викладок, так і в ситуації з українською мовою в школах, про яку досі ламаються списи, вже в незалежній Україні, — О.К.

О. Коник. Учительська контрреволюційна організація українських націоналістів...

судимість: «засуджений Гросулівським Нарсудом за ст. 104, 97, 99 КК УСРР³ на 5 років позбавлення волі, 5 років поразки у правах та заборони на той же термін займати керівні посади по лінії Наркомосвіти». З наступною позицією звинувачення в тому, що він служив офіцером білої армії й у петлюрівських частинах, а також був отаманом білогвардійської банди (білогвардієць і він же петлюрівець — суміш гримуча й виграшна для звинувачення, але дуже мало ймовірна в реальному житті, — О.К.), Бантос не погодився, стверджуючи що «мав зв'язок з петлюрівськими діячами і перебував у бандах нарівні зі своїми братами» [З, арк. 96]. Стосовно ж участі Бантоса в «контрреволюційній націоналістичній організації», то, судячи з заключного звинувачення, вона полягала переважно в поширенні «націоналістичних фашистських пісень і антирадянських анекдотів», у контрреволюційній агітації серед учителів шляхом компрометації заходів партії й уряду, розмов наклепницького характеру «на адресу вождя народів — тов. Сталіна». Ще Бантос в бесіді з учителями компрометував молодих радянських учителів і водночас вихваляв старих учителів, «вихідців із гімназії і семінарії» [З, арк. 97].

Схожий букет злочинів і звинувачень, до якого додавалася ще, мабуть, як обтяжуюча обставина, національна належність «галичанин», мав і третій «натхненник» — Володимир Іванович Ташіян (у документі — Ташіан, — О.К.). Був найстаршим із трьох — 1882 року народження, уродженець с. Явори у Галичії, за національністю галичанин, двічі судимий за контрреволюційну діяльність, одружений, до арешту працював завідувачем неповної середньої школи й проживав у вівцерадгоспі імені 1 Травня Скадовського району. Служив у білого генерала Молостова, з яким мав евакуюватися за кордон; був учасником контрреволюційної націоналістичної організації галичан, викритий у 1923 р. органами ДПУ. Після арешту й повернення на волю продовжив свої контрреволюційні націоналістичні дії⁴. Підтримував зв'язки з «націоналістом-терористом Ільковим», що утік нелегально з Польщі у 1927 р. (дата дописана чорнилом над рядком, — О.К.) на територію СРСР. Останній поділяв із Ташіяном погляди про об'єднання Галичини з Україною і створення єдиної української держави. «Як активний учасник контрреволюційної націоналістичної організації «Павільйон» — послідовно проводить далі свою лінію слідчий, — Ташіян проводив контрреволюційну націоналістичну роботу серед школярів і вчителів. Ввів примусовий метод вивчення української мови, для російських дітей, що переважали в школі. Вихваляв лідерів українського націоналізму — Скрипника, Ірчана, Хвилі (так, — О.К.) та ін. Під час перебування агітлітака у Скадовську, — читаємо далі, — за дорученням Виговського виступив під час мітингу з націоналістичною промовою, де вихваляв українських діячів націоналізму» [З, арк. 97].

Найпростіший контент-аналіз цього заключного звинувачення вказує на «конструкторські» пріоритети помічника оперуповноваженого Валя: вибудовувалися підстави для звинувачення за ст. 54-10, з яких на чільне місце слідчий ставив саме «український націоналізм» [З, арк. 95], тобто подавав статтю у найбільш тяжкому її варіанті. На неповних чотирьох аркушах машинописного тексту поняття «український націоналізм» у різних комбінаціях зустрічається не менше двох десятків разів, згадки

³ Статті зв'язані зі службовими зловживаннями та недбалістю, див. [1, с. 203].

⁴ В іншому місці (у довідці Гончарова) цей сюжет дещо конкретизовано: Ташіян був («состоял») учасником розгромленої контрреволюційної організації «Гуцули» й своїм переїздом на місце нової роботи «случайно избега репрессии» [З, арк. 2].

О. Коник. Учительська контрреволюційна організація українських націоналістів...

про «контрреволюцію» та «організацію» — по десятку разів. Це, так би мовити, скелет лексичної конструкції бази звинувачення. Слова і словосполучення, як-от: «фашистські» (про пісні), «петлюрівські діячі», «білі офіцери», «банда», використані у цьому тексті від трьох до п'яти разів, створювали загальний негативний фон; хоча деякі з них, зокрема «банда» — мали й юридичний зміст, правда, вельми розпливчатий.

Такого ж роду лексикою переповнені протоколи допитів. Допити відбувалися переважно у декілька прийомів: на перших підслідні, як правило, заперечували яку б то не було свою провину, на подальших — так чи інакше визнавали. Що відбувалося з ними у в'язниці між допитами, які «засоби впливу» застосовувалися — в наявних документах не зафіксовано. Тому про фізичні тортури тут говорити не будемо, хоча й матимемо на увазі можливість «вибивання показів», принаймні, щоб зрозуміти одностайність визнань того, що банальне «холостяцьке» проведення часу компанією чоловіків — з традиційною випивкою, піснями, жартами й анекдотами, — трактувалося як участь у контрреволюційній націоналістичній організації. Тобто визнань, що загрожували смертю. Крім того, протоколи — це не стенограми, тим більше — не фонограми. Невідомо, що насправді питалося, що відповідалося: ми бачимо версію слідчого, — певна річ, з необхідними протокольними записами «з моїх слів записано вірно».

Тим часом слідчий Валь у досить агресивній манері фактично диктував підслідним і свідкам, що ті мали говорити. От зразок такого «навіювання» потрібних слідчому думок і формулювань (з протоколу допиту Виговського 28 березня 1938 р.⁵):

«ПИТАННЯ: Ви є учасником контрреволюційної організації під назвою «Павільйон». Визнаєте себе винним?»

ВІДПОВІДЬ: Я був учасником квартири Драмарецького, де збиралися учасники контрреволюційної організації «Павільйон».

ПИТАННЯ: Яку ви проводили контрреволюційну націоналістичну роботу серед учасників української контрреволюційної організації «Павільйон»?

ВІДПОВІДЬ: «Я ніякої контрреволюційної роботи в контрреволюційній націоналістичній організації «Павільйон» не проводив, за виключенням поширення заборонених націоналістичних пісень» [3, арк. 27].

Це не перший допит, і Виговський, як показано у протоколі, заперечує власну контрреволюційну діяльність (...був учасником квартири Драмарецького» — курсив наш, — О.К.), але — услід за тим, хто допитував — ніби визнає, що там усе ж «...збиралися учасники контрреволюційної організації «Павільйон». Навряд чи юридично коректними були запитання «Визнаєте себе винним?», оскільки однозначна кваліфікація організації «Павільйон» (якби така справді існувала) як «контрреволюційної» й «націоналістичної», мабуть, мала бути встановленою судом — якби такий був. У нашому випадку його замінила «спектрійка», якій виявилось цілком досить наведених у справі «доказів». Пізніше виявиться, що доказів ніяких, власне, не було — навіть зізнань (які загалом не є доказами) — скоріше не було, ніж були.

⁵ Машинописна копія з виправленою чорнилом датою — під словом «марта» можна прочитати «января» [3, арк. 26].

О. Коник. Учительська контрреволюційна організація українських націоналістів...

Однак слідчий, завідомо підступно й цілеспрямовано формуючи розстрільну справу з нічого, вимагав від підслідного *щирості*, звинувачував у послідовній брехні та вимагав визнати себе винним. В документі це виглядає так:

«ПИТАННЯ: Ви не щирі. Слідству відомо, що, як активний учасник націоналістичної організації, ви створили струнний оркестр, де під вашим керівництвом розігрувалися націоналістичні пісні. Визнаєте себе винним?»

ВІДПОВІДЬ: Зізнаюсь, я був активним учасником струнного оркестру, де розігрувалися пісні націоналістичного змісту, як я вже сказав на попередньому допиті.

ПИТАННЯ: Хто й коли завербував вас у контрреволюційну націоналістичну організацію «Павільйон»?»

ВІДПОВІДЬ: Ініціатором створення організації «Павільйон» був Драмарецький, котрий мене завербував у 1934 р., використовуючи мої націоналістичні почуття.

ПИТАННЯ: Хто був вами завербований в указану к-р націоналістичну організацію?»

ВІДПОВІДЬ: Я нікого не завербував в указану організацію «Павільйон».

ПИТАННЯ: Яку мету переслідувала ваша націоналістична організація і що вами зроблено?»

ВІДПОВІДЬ: Мета нашого «Павільйону» збирати окремих учителів під виглядом гри в доміно й шахи для створення й обробки націоналістичних кадрів.

ПИТАННЯ: Ви в своїх показаннях не щирі. Вимагаю від вас щиросердних зізнань. Хто вами був завербований у контрреволюційну націоналістичну організацію [3, арк. 28-29]?»

ВІДПОВІДЬ: Я в контрреволюційну організацію нікого не вербував, за виключенням Ташіяна Володимира Івановича.

ПИТАННЯ: Ви уперто брешете. Слідством установлено, що вами завербовано в вашу контрреволюційну націоналістичну організацію ряд осіб антирадянськи налаштованих, як наприклад Бантоса Казимира Андрійовича, Ташіяна Володимира Андрійовича (так у тексті. Правильно — Івановича, — О.К.) і ряд інших. Вимагаю зізнання!

ВІДПОВІДЬ: Ні, я не брешу. Я Бантоса Казимира Андрійовича в організацію «Павільйон» не вербував.

ПИТАННЯ: Ви як ініціатор контрреволюційної організації, часто з іншими учасниками поширювали антирадянські анекдоти і розповіді, а також з метою розпалювання міжнаціональної ворожнечі розповідали антисемітські анекдоти й копіювали типи євреїв у брехливому вигляді. Визнаєте себе винним?»

ВІДПОВІДЬ: Ні, не визнаю себе винним, я анекдотів антирадянського характеру не розповідав, а також не знаю, хто вказані анекдоти міг говорити» [3, арк. 29].

Припинимо наразі цитування, хоча такий некоментований текст сам по собі видається дуже красномовним. Тут помітна гра, на кону якої доля чи й саме життя одного з учасників, власне вчителя Виговського. Слідчий уперто вимагає визнать і необхідних для себе формувань, підслідний так само уперто уникає називати «Павільйон» контрреволюційною організацією. Названий ним привід зустрічей на квартирі Драмарецького — гра в доміно й шахи, видається правдивим. Мета — формувати таким чином націоналістичні кадри — треба думати, «притягнута за вуха», слідчий намагався поєднати, що називається, гаряче і зелене. Власне, до таких висновків дійдуть у подальшому й слідчі вже КДБ, але вже іншого покоління й за інших обставин.

О. Коник. Учительська контрреволюційна організація українських націоналістів...

Поки ж, на основі матеріалів справи, спробуємо сформулювати власне бачення ситуації.

Скадовськ у 1930-ті, вочевидь, не був великим містом і культурним центром, який би забезпечував своїм жителям широкий вибір варіантів проведення вільного часу. «Культурне дозвілля» — районний кінотеатр, будинок культури, може, якісь гуртки. Влітку — море. Вчителі мешкають переважно при школі, за адресою вул. Комінтерну, 58 (саме там жили сімейні Виговський і Бантос [3, арк. 16, 18]. Хтось (як Ташіян) живе в районі, але наїздить до райцентру в особистих чи службових справах.

Вчитель Драмарецький має окрему квартиру (судячи з усього, звичайна хата). Він або неодружений, або мешкає окремо від родини, можливо, квартиру орендує. Фактом є те, що житло обдерте, недоглянуте, дехто зі свідків називає його «вертепом». В кутку в хаті стоїть зламана іржава залізна піч [3, арк. 75]. Сам Драмарецький, очевидно, мав компанійський характер. Ідеальні умови для холостяцьких зібрань (чи, принаймні, без жінок): весела й невимушена атмосфера, доміно, шахи, спиртні напої, пісні, гра на скрипці й гітарі (ці два інструменти названо в матеріалах справи). Могло бути більше — йшлося про «струнний оркестр», — але вчителі могли використовувати й підручні засоби, на зразок пральної дошки чи чогось такого: компанія була веселою й схильною до видумок і розіграшів. Офіційна політика українізації закінчилась, але гості Драмарецького були налаштованими переважно проукраїнськи. У справі фігурують дві пісні — «Ці не вмерла...» та «Не пора, не пора, не пора / Москалеві, ляхові служити» з обов'язковим додатком «та ін.». Формула про «націоналістичні пісні» повторюється практично в кожному свідченні щодо «Павільйону» [3, арк. 67 зв., 69 зв., 71, 74 та ін.]. Названі мелодії «граються на скрипці», пісні «виконуються», «виспівуються».

Компанія інтелігентна, була в курсі світових подій. Видно, що читали газети, дивилися кінохроніку перед художніми фільмами, може, слухали радіо. Попри пропаганду (або всупереч їй) — до радянської влади ставилися досить скептично. Тому обдерту хату-розвалюху саркастично називали «Павільйоном» — маючи на увазі пафосну споруду радянського павільйону на Всесвітній виставці 1937 р. у Парижі [3, арк. 75], яку увінчувала 24-метрова статуя «Робітник і селянка», що стала неофіційною емблемою Радянського Союзу. Її можна було постійно бачити в титрах кіно, знятого на студії «Мосфільм» (власне, й дотепер можна). Іржава піч у кутку мала назву «блюмінг» — прокатний стан: тогочасні газети часто звітували про успіхи п'ятирічок «Задуту нову домну», «Запущено складальну лінію» тощо. Це ж було улюбленим сюжетом кінохронік.

Скадовські вчителі, як бачимо, віддавали належне подібній інформації, як і іншим матеріалам з передовиць партійних газет того часу. Міжнародне становище — ще одна улюблена тема радянської преси — знайшло відображення в прізвиськах, якими нагороджували один одного вчителі: «Іден», «Геринг», «Тевфік», «Рюшті-Бей» [3, арк. 46 зв., 74, 91 зв.]. Кого та за якою ознакою називали іменами британського міністра Ентоні Ідена, тогочасного голови німецького рейхстагу Германа Геринга, турецького державного діяча Есенча Тевфіка та ін. — з документів невідомо. Ідентифіковане тільки прізвисько Бантоса — «Консул Сі-Ко-Ку», але й тут неясно значення «Сікоку»: чи йдеться про один із японських островів, чи про породу собаки. Гітарист Бантос виступає чи не на рівних зі скрипалем Виговським. До того ж він мав фотоапарат (як заявить один зі свідків, — шкільний, з преміального фонду, що його Бантос тримав удома разом з кишеньковим годинником). Він фіксував «вертеп» на камеру, причому робив знімки

О. Коник. Учительська контрреволюційна організація українських націоналістів...

учасників «голими і в непристойних позах». Це крайнощі з показів одного зі свідків, бо інші все ж додавали «голими, окрім трусів», а ще інші взагалі говорили про фотографування «сцен з концертів» [3, арк. 74 зв.]. Це останнє найвірогідніше, як для приморського містечка, але для звинувачення краще підходила версія про «голих» вчителів — не тільки контрреволюціонерів і націоналістів, а й цинічних розпусників.

Мабуть, Бантос був любителем техніки, бо в нього ж зберігалася шкільна малокаліберна рушниця. Цей факт дуже зацікавив слідчого, — утім, на його вірогідне розчарування, використовували її по хлоп'ячому, не дуже солідно, як для вчителів-контрреволюціонерів: намагалися вцілити в ізолятори на телефонних стовпах з кузова грузовика під час поїздки у підшефний колгосп за картоплею [3, арк. 62 зв.]. Бантосу ж закидали антирадянські анекдоти на кшталт: «Чому країна бідна? — Бо Дем'ян Бідний. — Чому живемо гірко? — Бо Максим Горькій», чи: «Кому легше керувати, Гітлеру чи Сталіну? — Гітлеру, бо в нього одна партія, в Гітлера — багато» [3, арк. 64], і т. п. Взагалі цей колишній інспектор наросвіти на сторінках справи виглядає таким собі сибаритом із величезними можливостями: приклад — історія поїздки в Одесу на зустріч із друзями. Мало того, що на пароплаві весь час розповідав антирадянські анекдоти, так ще в Одесі — коли зібралися з приятелями випити пива, а що ж за пиво без раків, — хтось із компанії таки пішов по раки, а Бантоса відрядили літаком (!) у Херсон «на осетровий завод» за живою рибою, звідки він повернувся в Одесу з половиною чотирьохпудового (!) осетра (іншу половину нібито встиг усе ж завезти в Скадовськ!) [3, арк. 86 зв.].

Але повернемося до «Павільйону». Як видається, головною розвагою в цій компанії було все ж доміно. Ця нехитра гра, як відомо, була дуже популярною в радянські часи. У нашому випадку гравці в доміно мали свою ієрархію: майстри цієї справи були об'єднані в «Лігу 4-х». «Чотири» — це Кохан, Драмарецький, Виговський, Турчин. «Ліга» мала власний статут; Драмарецький вирізав «печатку» організації під назвою «дубль-чотири» — дерев'яний штамп у вигляді гральної кості, на якій з одного боку було написано «Ліга», а з іншого чотири очки. Кохан зачитував «накази», видані «натхненниками» організації, в яких містилися виговори, вказівки й директиви [3, арк. 88 зв.]. Він же, коли його призвали в армію, писав звіди про те, що «завіти Павільйона» виконуються ним і в РСЧА [3, арк. 58 зв.].

Наскільки серйозним був зміст наказів, що їх зачитував Кохан, довідуємося зі свідчення Бантоса, дослівно: «... пам'ятаю, якимось було видано наказ такого змісту⁶: «Постанова «Двійки». Слухали: Про кооптацію до членів «Павільйону». [Ухвалили:] Запропонувати президентові «Люшні» скласти про це наказ, підпис «Академік Торба». На звороті: «Наказ: Практика кооптації до «Павільйону» себе не виправдала, а тому припинити кооптацію до «Павільйону» згідно постанови «Двійки». Цей наказ було видано Драмарецьким і Проскурняком [3, арк. 46 зв.].

Учасники «організації» нібито сплачували членські внески: саме так слідчий витлумачив випадок з одним із молодих учителів із села Мопрівка Золотаревським. Він показав, що якимось, будучи в Скадовську, не мав де заночувати, і на пропозицію Кохана прийшов на квартиру Драмарецького. Там потрапив у компанію й мусив бігти до магазину «за спиртними напоями» [3, арк. 84]. Робив це вочевидь не з-під палиці: в його

⁶ Протокол і вся справа російською, але зміст «наказу» слідчий виклав, очевидно, мовою оригіналу, — ОК.

О. Коник. Учительська контрреволюційна організація українських націоналістів...

анкеті зафіксовано виключення з комсомолу за пиятику [3, арк. 83 зв.], отже скоріше дивно, що він прийшов туди спочатку з порожніми руками.

Загалом, якщо без параноїчних спекуляцій, ситуація, що називається, житейська. Вчителі всіма силами, й то не без видумки, намагалися розвіяти нудьгу провінційного буття, іронізували над офіційними заходами, розважалися у своєму колі, не думаючи про можливі наслідки. Але ж для слідчого «єжовського орла» такі речі — «Ліга», статут, накази й директиви, членські внески — це «золоте дно», організація у чистому вигляді, зі всіма елементами й атрибутами, і т. д., і т. п., що й було використано при формулюванні заключного звинувачення. Попри те, що ніяких матеріальних доказів справа не містила, для застосування статті 54-10 цього виявилось досить.

Правда, одним «Павильйоном» не обійшлося. Це було куркульське походження, петлюрівське минуле, націоналістична діяльність, розпалювання міжнаціональної ворожнечі, розтрата й розбазарювання коштів по лінії райвідділу наросвіти, зрештою, особистий моральне розкладення — щось із цього набору невдовзі інкримінують і самому очільнику НКВС Миколі Єжову перед тим як змістять його з посади наркома, а далі й розстріляють.

Згаданим скадовським учителям це не допоможе, хоч вони й намагалися відділити зерно від плевели, правду від неправди. Історія про те, як розвивалися події далі в інших площинах справи й чим усе це зрештою закінчилося, заслуговує окремого розгляду. Поки що ж на підставі викладеного можемо ще раз підтвердити тезу про хибність активно пропагованого раніше стереотипу щодо укорінених проросійських національних цінностей жителів Південної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Беніцький А. С. Відповідальність за причетність до злочину та співучасть у злочині згідно з кримінальним кодексом УСРСР 1922 і 1927 рр. / А. С. Беніцький // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. — 2013. — № 4. — С. 197–206.
2. Віртуальний музей. Дисидентський рух в Україні. Глосарій. Статті 54-1 — 54-14 КК УРСР 1927 і 1934 рр. [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://archive.khpg.org/index.php?id=1162803736>
3. Державний архів Херсонської області. — Ф. Р-4033. — Оп. 5. — Спр. 142. — 193 арк.
4. Павленко Віктор. Інтелігенція Херсонщини у справі «Спілки визволення України». Джерелознавчий аспект проблеми (20-і — 30-і роки ХХ ст.) [Електронний ресурс] / Віктор Павленко // Scriptorium nostrum : електронний історичний журнал / голов. ред. проф. Андреев В. М. — 2016. — № 3. — С. 105–126. — Режим доступу : http://sn.kspu.edu/files-all/SN_2016_3.pdf
5. Павленко Віктор. Херсонський інститут народної освіти у справі «Спілки визволення України» у 20-ті — на початку 30-х років ХХ століття (до 100-річчя Херсонського державного університету) [Електронний ресурс] / В. Я. Павленко // Scriptorium nostrum : електронний історичний журнал / голов. ред. проф. Андреев В. М. — 2017. — № 1(7). — С. 122–151. — Режим доступу : <http://sn.kspu.edu/index.php/sn/issue/view/8>

Konyk Oleksandr

Teachers` counter-revolutional organization «Pavilion», ukrainian nationalists. 1938: construction of the criminal case

The article is devoted to the little-known problem of the staff of the teachers` corps in Southern Ukraine of the pre-war period. The way of life of the three Skadovsk teachers, accused by in counterrevolution and Ukrainian nationalism the local state security body in 1938 is considered. They were charged with the creation of the «Pavilion» organization, which, according to the investigation, was to prepare nationalist personnel. The information potential of investigation cases of Soviet punitive bodies as a historical source for the study of the history of the Ukrainian intelligentsia is analyzed. The methods of fabricating accusations of committing anti-Soviet crimes are considered. The forms of spending leisure-time in the provincial city and interpersonal teachers` connections are highlighted on the materials of the investigation. The conclusion is made about the falsity of the stereotype actively propagated earlier about the rooted pro-Russian national values of the inhabitants of Southern Ukraine.

Keywords: *Investigation cases, 1938, Skadovsk teachers, organization «Pavilion», Ukrainian nationalism, Southern Ukraine.*

Коньк Александр

Учительская контрреволюционная организация украинских националистов «Павильон». 1938 год: конструирование уголовного дела

Статья посвящена малоизученной проблеме персонального состава учительского корпуса в Южной Украине довоенного периода. Рассмотрен жизненный путь трех скадовских учителей, обвиненных в 1938 году местным органом государственной безопасности в контрреволюции и украинском национализме. Им инкриминировалось создание организации «Павильон», которая, по версии следствия, должна была готовить националистические кадры. Проанализирован информационный потенциал следственных дел советских карательных органов как исторического источника для изучения истории украинской интеллигенции. Рассмотрены приемы фабрикация обвинений в совершении антисоветских преступлений. На материалах следственного дела освещены формы проведения учительского досуга в провинциальном городе, межличностные связи между учителями. Сделан вывод о ложности активно пропагандируемого ранее стереотипа относительно укоренившихся пророссийских национальных ценностей жителей Южной Украины.

Ключевые слова: *Следственные дела, 1938 год, скадовские учителя, организация «Павильон», украинский национализм, Южная Украина.*

Ключевые слова: *Следственные дела, 1938 год, скадовские учителя, организация «Павильон», украинский национализм, Южная Украина.*